

ПРОБЛЕМА ІНТЕРІОРИЗАЦІЇ ЗНАНЬ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті розглянуто та проаналізовано основні положення дослідження проблеми інтеріоризації знань у психолого-педагогічній науці. Окреслено основні методологічні підходи до дослідження феномену.

Ключові слова: інтеріоризація знань, навчальна діяльність, методологічні підходи.

В статье рассмотрены и проанализированы основные положения исследования проблемы интериоризации знаний в психолого-педагогической науке. Обозначены основные методологические подходы к исследованию феномена.

Ключевые слова: интериоризация знаний, учебная деятельность, методологические подходы.

The principal concepts of interiorization in the psychological-and-pedagogical science are reviewed and analyzed in the article. The basic methodological approaches to the phenomenon development are outlined.

Key words: interiorization, educational activities, methodological approaches.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Звернення до проблеми виявлення сутнісного змісту поняття інтеріоризації знань у контексті його дидактичного розуміння – це реалізація спроби введення в активний тезаурус педагогічної науки суто психологічної категорії за її походженням («інтеріоризація знань») та наповнення її власне педагогічним (дидактичним) змістом на ґрунті глибинного аналізу психолого-педагогічних зв'язків між складниками, на які може бути розкладено поняття у суто психологічній та суто педагогічній площинах, а також винайдення зони перетину цих площин.

Проблема інтеріоризації знань у своєму розвитку пов'язується з класично традиційним питанням психолого-педагогічної науки – питанням зовнішньої та внутрішньої детермінації. У побудові теоретичних основ для вирішення цієї задачі, як показує осмислення певних підходів, що склалися в сучасній науці, значимі переваги виявляються в концепціях розвитку особистості як особливої цілісності, що здійснюється лише за умови єдності двох процесів: зовнішнього – соціального та внутрішнього – особистісного.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Інтеріоризація як психолого-педагогічний феномен розглядається у роботах Б. Ананьєва, В. Буряка, Н. Анікеєвої, А. Асмолова, Н. Асташової, Т. Ахутіної, В. Бехтерева, А. Бодальова, О. Буділової, Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, І. Ільєсова, Г. Ковальова, Н. Кузьміної, А. Лазурського, О. Леонтєва, Б. Ломова, С. Максименко, В. М'ясищева, Н. Обозова, О. Петровського, М. Примуш, Л. Радзіховського, С. Рубінштейна, С. Сенющенкова, В. Сластьоніна, О. Соколової, Н. Талізінної, Д. Узнадзе, М. Ярошевського та ін.

В Українській радянській енциклопедії свого часу цей термін потрактовувався в такій редакції: (від латинського interior – внутрішній) – процес перетворення зовнішніх, реальних дій у внутрішні, ідеальні дії. Поняття «інтеріоризація» розкриває взаємозв'язок діяльності й свідомості людини, механізм оволодіння нею суспільно-історичним досвідом у процесі взаємодії з продуктами людської праці. Важливим чинником інтеріоризації є опанування мови, що також містить в узагальненій формі досвід попередніх поколінь. Інтеріоризація дає змогу людині оперувати образами предметів, які в даний момент відсутні в її полі сприймання, думкою переміщатися в минуле, в майбутнє, у просторі тощо. Завдяки інтеріоризації зовнішні фактори людської поведінки перетворюються на усталені внутрішні якості особи. Інтеріоризація є психологічним механізмом соціалізації особи (за С. Максименком).

У діяльності людини нерозривно пов'язані її зовнішня (фізична) та внутрішня (психічна) сторони. Зовнішня сторона – рухи, за допомогою яких людина впливає на зовнішній світ – визначається й регулюється внутрішньою (психічною) діяльністю: мотиваційною, пізнавальною й регуляторною. З іншого боку, уся ця внутрішня, психічна діяльність спрямовується й контролюється зовнішньою, що відбиває властивості речей, процесів, здійснює їх цілеспрямовані перетворення, виявляє міру адекватності психічних моделей, а також ступінь співпадіння отриманих результатів і дій з очікуваними.

У роботах Б. Ананьєва, Н. Анікеєвої, В. Бехтерева, А. Бодальова, Л. Виготського, Я. Коломінського, С. Кондратьєвої, О. Кузьміної, О. Лазурського, О. Леонтєєва, В. М'ясищева, Н. Обозова, О. Петровського, С. Рубінштейна закладено ідеї соціальної обумовленості розвитку людини та її здібностей: людина, у процесі засвоєння соціального середовища, перетворює зовнішнє на внутрішнє, але під час цього самостійно здійснює вільний вибір зовнішніх умов власного становища. Тобто, розвиток особистості як особливої цілісності, можливий лише за єдності двох процесів: зовнішнього – соціального та внутрішнього – особистісного; зовнішнє перетворюється через внутрішнє, оскільки внутрішнє діє через зовнішнє.

Існує низка робіт, що присвячені аналізу поняття «інтеріоризація», у тому числі роботи О. Асмолова, Т. Ахутіної, О. Буділової, П. Гальперіна, В. Давидова, І. Ільєсова, Г. Ковальова, О. Леонтєєва, О. Петровського, О. Пузирєя, Л. Радзіховського, С. Рубінштейна, О. Соколової, Н. Тализіної, М. Ярошевського та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Розглянути та проаналізувати основні положення дослідження проблеми інтеріоризації знань у психолого-педагогічній науці. Окреслити основні методологічні підходи до дослідження феномену

Виклад основного матеріалу дослідження.

У сучасних англійських психологічних словниках немає терміну «інтеріоризація», найближчою за значенням і звучанням є поняття

«інтерналізація», яке використовується й у психоаналізі. Для психоаналітиків інтеріоризація – це психічний процес або низка процесів, у яких взаємини з реальними або уявними об'єктами перетворюються у внутрішні уявлення та структури. Згадане поняття використовується для узагальненого опису процесів поглинання, інтродекції та ідентифікації, за допомогою яких міжособистісні стосунки стають внутрішньоособистими, утіленими у відповідні образи, функції, структури, конфлікти. У сучасному психоаналізі проблема інтеріоризації є дискусійною (Р. Шафер, У. Мейснер, Г. Левальд та ін.) Активно обговорюється питання про те, чи є поглинання, інтродекція та ідентифікація різними ступенями, рівнями інтеріоризації, чи мають вони яку-небудь – або ієрархію, або всі ці процеси ідентичні та здійснюються паралельно один відносно іншого.

У педагогіці інтеріоризація (фр. *intériorization* – перехід зовнішнього у внутрішнє, лат. *interior* – внутрішній) розглядається як формування внутрішніх структур людської психіки за допомогою засвоєння зовнішньої соціальної діяльності, привласнення життєвого досвіду, становлення психічних функцій і розвитку в цілому. Саме тому звертаємося до актуалізації інтеріоризаційних процесів у сучасних умовах переорієнтації освітнього процесу на компетентнісній основі. Пам'ятаємо, що набуття та подальше використання досвіду є невід'ємною складовою структури будь-якої компетенції як кваліфікаційної вимоги та компетентності як особистісної якості.

Інтеріоризація виявляється не у простому переміщенні зовнішньої діяльності у внутрішній план свідомості, а у формуванні саме цієї свідомості. Завдяки інтеріоризації психіка людини набуває здатності оперувати образами предметів, що в цей час відсутні в його полі зору.

У Великому психологічному словнику «інтеріоризація» розглядається як психологічне явище, що означає формування стабільних структурно-функціональних одиниць свідомості через засвоєння зовнішніх дій з предметами й оволодіння зовнішніми знаковими засобами (наприклад, формування внутрішнього мовлення із зовнішнього мовлення) [1, с. 206].

О. Петровський, М. Ярошевський визначають поняття інтеріоризації через формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності. Аналогічні визначення поняття «інтеріоризація» як формування структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності знаходимо й в інших словниках [5].

Термін «інтеріоризація» використовується представниками різних напрямів і шкіл у психології – згідно з їх розумінням механізмів розвитку психіки.

Термін інтеріоризація, використовується й як синонім інтроекції (Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталіс). У більш вузькому сенсі – то є процес, за допомогою якого міжособистісні відносини перетворюються у внутрішньо-особистісні (інтеріоризація конфлікту, заборони й т. ін.). Це поняття часто використовується у психоаналізі. Зазвичай воно осмислюється в контексті поняття інтроекції, тобто фантазматичного переходу від об'єкта – «доброго» чи «поганого», цілісного або часткового – усередину об'єкта. Цей процес припускає структурне розчленування психіки, що дає змогу пережити ці відносини й конфлікти на внутрішньо-психічному рівні.

Поняття, що співпадають з інтеріоризацією, використовуються у психоаналізі під час пояснення того, яким чином в онтогенезі й філогенезі під впливом структури міжіндивідуальних відносин, що переходять «усередину» психіки, формується структура несвідомого (індивідуального або колективного), що визначає, у свою чергу, структуру свідомості.

Поняття «інтеріоризація» було введено в науковий обіг представниками французької соціологічної школи (Е. Дюркгейм та ін.).

У роботах Е. Дюркгейма інтеріоризацію було представлено як процес, коли дитина запозичує в громадської свідомості поняття, уявлення, категорії, що потім утворюють структуру його власних поглядів.

Поняття «інтеріоризація» у французькій соціологічній школі було пов'язано з поняттям соціалізації й означало запозичення основних категорій індивідуальної свідомості зі сфери громадських уявлень; перенос громадської

свідомості в індивідуальну, завдяки чому змінювалося місцезнаходження, але не природа уявлення. У близькому значенні воно використовувалось французькими психологами П. Жане, Ж. Піаже, А. Валлоном та ін.

Першим психологом, який розглядав інтеріоризацію як психологічний принцип, був П'єр Жане. Поняття «інтеріоризація» означало прищеплення елементів ідеології до споконвічно біологічної свідомості індивіда: ідеологія, громадська свідомість переносилось в індивідуальну свідомість; змінювалося місцезнаходження, але не природа уявлення; воно як було, так і залишалось ідеальним.

Концепція французької соціологічної школи, як зазначає С. Сенющенков, дійсно є однією з перших, у якій детально опрацьовується проблематика соціальної детермінації, але її представники не використовували термін «інтеріоризація» й не запроваджували спеціального термінологічного визначення цього процесу. Причиною переносу на концепцію французької соціологічної школи терміну «інтеріоризація» у такому випадку може виступати лише широке розуміння інтеріоризації як механізму соціальної детермінації особистості взагалі.

Ж. Піаже у своїй операціональній теорії розвитку інтелекту підкреслював роль інтеріоризації в утворенні операцій, поєднанні узагальнених і скорочених, взаємозворотних дій. У плані сприйняття, у полі зовнішніх предметів кожна дія спрямовується лише на власний результат, вона виключає одночасне протилежне. Лише в ідеальному уявленні можна збудувати схему двох таких дій і вивести з їх взаємозгасаючих результатів «принцип збереження» основних якостей речей, основні константи предметного всесвіту.

Але утворення такого внутрішнього плану не становило в теорії Ж. Піаже самостійної проблеми, але виступало природним наслідком розвитку мислення. Для Ж. Піаже інтеріоризація – явище вторинне від логічного розвитку мислення й означає створення плану ідеальних, власне логічних конструкцій. Питання про перехід від непсихічного до психічного при цьому не

порушувалось. В аналогічному смислі інтеріоризацію розуміли представники символічного інтеракціонізму.

Поняття інтеріоризації займало свого часу важливе місце в системі понять багатьох радянських психологічних теорій, а саме:

- проблема об'єктивного методу психологічного дослідження;
- проблема соціальної детермінації психіки людини;
- психофізична проблема (у сучасному трактуванні – проблема природи й походження психічного), що актуальні в сучасній психології.

Саме тому ми звертаємось до вивчення поняття інтеріоризації – робимо спробу уточнити його зміст й розмежувати різноманітні визначення терміну, співставляємо теоретичні положення й емпіричні дані, виявляємо зв'язки цього поняття з іншими поняттями, перспективи його застосування для розв'язання сучасних теоретичних питань психодидактики. При цьому, як зазначає С. Сенющенков, історико-психологічне дослідження джерел і рушійних сил розвитку поняття інтеріоризації може уможливити встановлення зв'язків між різними поняттями інтеріоризації, виявити причину існуючої варіативності поняття.

У східнослов'янській психології процес інтеріоризації розуміється як перетворення структури предметної діяльності в структуру внутрішнього плану свідомості. Велика група вчених (Л. Виготський, О. Леонт'єв, П. Гальперін) відповідала словом «інтеріоризація» на питання: яким чином у ході онтогенетичного розвитку формуються соціальні механізми психіки людини? Змістовно сам процес інтеріоризації ці вчені розуміли багато в чому по-різному. Позиції вчених з проблем інтеріоризації критично оцінювали С. Рубінштейн, Б. Ломов, О. Брушлинський.

Принципове значення поняття «інтеріоризація» отримало в культурно-історичній теорії Л. Виготського, де воно розглядається як перетворення зовнішньої предметної діяльності в структуру внутрішнього плану свідомості. При цьому Л. Виготський переважно користувався терміном «вращення»

(синонім інтеріоризації), що розуміється як перетворення зовнішніх засобів і способів діяльності у внутрішні, розвиток внутрішньо-опосередкованих дій із дій зовнішньо опосередкованих. На його думку, будь-яка людська форма психіки спочатку складається як зовнішня соціальна форма спілкування між людьми, як трудова діяльність чи інша діяльність, і лише потім, у результаті інтеріоризації стає компонентом психіки окремого індивіда.

Одне з основних положень Л. Виготського полягало в тому, що кожна дійсно людська форма психіки спочатку складається як зовнішня соціальна форма спілкування між людьми й лише згодом, у результаті інтеріоризації стає психічним процесом окремого індивіда. Саме в цьому переході від зовнішніх, розгорнутих, колективних форм діяльності до внутрішніх, згорнутих, індивідуальних форм її виконання, тобто у процесі інтеріоризації, перетворення інтерпсихічного в інтрапсихічне відбувається психічний розвиток людини.

Власне твердження Л. Виготського: вищі психічні функції спочатку утворюються як зовнішні форми діяльності й лише згодом, у результаті інтеріоризації, стають психічними процесами індивіда, – не може не звучати як твердження, що, принаймні, у такому випадку (вищих психічних функцій), непсихічне перетворюється на психічне. Принципове значення цього є очевидним: трохи відкривається можливість подолання одвічної прірви між ними.

Л. Виготський розумів спілкування лише як вербальне, точніше – спілкування свідомостей. Такий підхід був притаманний школі Е. Дюркгейма (лише пізній Ж. Піаже багато в чому подолав його у своїй концепції сенсомоторного інтелекту).

У ХХ столітті ця точка зору отримала найбільш поширений розвиток у різних варіаціях: у так званій лінгвістичній філософії, у філософії Е. Кассирера, де людина визначається як «тварина, що створює символи», у гіпотезі «лінгвістичної відносності» Е. Сепіра – Б. Уорфа та ін. Філософські висновки з цих концепцій – конвенціоналізм, релятивізм, агностицизм, не були притаманними Л. Виготському, але конкретно протипоставити що-небудь цій

точці зору він не міг. За це його справедливо критикували його учні (О. Леонт'єв, П. Зінченко, П. Гальперін) та інші психологи (С. Рубінштейн, О. Брушлинський).

О. Леонт'єв у своїх працях конкретизував і розвинув низку положень Л. Виготського. У своїх роботах О. Леонт'єв послідовно відстоює думку про те, що принципове й ключове значення для розуміння розвитку психіки дитини має вивчення процесу перетворення його зовнішньої сумісної діяльності в індивідуальну, що регулюється внутрішніми утвореннями, тобто вивчення інтеріоризації сумісної діяльності й пов'язаних з нею психічних функцій.

Необхідність інтеріоризації визначається, на думку О. Леонт'єва, тим, що центральний зміст розвитку дитини – це привласнення нею досягнень історичного розвитку людства, які спочатку виступають перед нею у формі зовнішніх предметів і зовнішніх словесних знань. Їх специфічне суспільне значення дитина може відобразити у своїй свідомості лише шляхом здійснення по відношенню до них діяльності, адекватній тій, що в них утілена й опредмечена. Дитина самотійно не може виробити й виконати цю діяльність. Вона завжди повинна будуватися оточуючими людьми у взаємодії й спілкуванні з дитиною, тобто у зовнішній сумісній діяльності, у якій розгорнуто представлені дії. Їх виконання дає змогу дитині привласнити пов'язані з ними значення. У подальшому самотійне просування думки дитини можливе лише на основі вже інтеріоризованного історичного досвіду.

Таке розуміння сутності інтеріоризації внутрішньо пов'язане з теорією розвитку психіки людини, згідно якої цей розвиток відбувається не через вияв вродженої й спадкової видової поведінки, не через її пристосування до мінливого середовища, а шляхом привласнення індивідами досягнень людської культури.

Ці положення О. Леонт'єва слугують суттєвою конкретизацією загального генетичного закону психічного розвитку дитини, що був сформульований Л. Виготським [2].

О. Леонтьєв розглядав питання про співвідношення інтеріоризації з пам'яттю. Він принципово відокремлював засвоєння суспільно-історичного досвіду від засвоєння будь-якої іншої інформації.

Ці теоретичні побудови О. Леонтьєва отримали конкретно-психологічне відображення в розумінні процесів навчання та виховання. На думку О. Леонтьєва, для побудови в дитини мисленневої дії спочатку її зміст потрібно дати в зовнішній предметній (або екстеріоризованій) формі, а далі шляхом її перетворення, узагальнення й скорочення за допомогою мовлення (тобто шляхом інтеріоризації) перетворити цю дію у власне розумову.

Іншими словами, знання можуть бути повноцінно засвоєні дитиною лише під час виконання нею певних предметних і розумових дій, що спеціально в неї формуються. Разом з цим у ході здійснення дій, що спрямовані на розв'язання визначених задач, людина оволодіває не лише конкретними знаннями, але й відповідними психічними здібностями й засобами поведінки. У цьому й полягає основна ідея діяльнісного підходу до процесів навчання та виховання.

За О. Леонтьєвим, будь-яке поняття є продуктом діяльності, саме тому поняття не може бути передане тому, хто навчається, йому неможливо навчити. Але можливо організувати, побудувати адекватну поняттю діяльність. Передумови інтеріоризації – це неусвідомлений внутрішній план (у дитини в ранньому онтогенезі). У результаті інтеріоризації цей внутрішній план якісно змінюється – формується план свідомості [4, с. 117].

Розроблена П. Гальперіним теорія планомірно-поетапного формування розумових дій і понять є фактично теорією інтеріоризації. Найважливіше місце в цій теорії займає вчення про орієнтовну основу дій, що складає головну структурну одиницю діяльності людини.

П. Гальперін виділяє в дії дві основні частини: орієнтовну й виконавчу. Похідною від них виступає контрольна-корекційна частина. У теорії П. Гальперіна орієнтовна частина дії займає провідне місце. Зовнішні дії ніколи цілком у внутрішній план не переносяться. Інтеріоризації підлягає лише їх орієнтовна частина. На думку П. Гальперіна, спочатку розгорнута

матеріальна дія у процесі інтеріоризації узагальнюється, скорочується й на заключній стадії (в розумовому плані) набуває характеру психічного процесу [3].

Дослідження П. Гальперіна змінили уявлення про природу «внутрішнього плану» і процесу інтеріоризації: йому вдалося показати, що розумовий план – не порожній посуд, у який щось вміщується, розумовий план утворюється, формується в ході й результаті інтеріоризації.

Різноманітність визначень і концепцій говорить про неоднозначність підходів до терміну «інтеріоризація».

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, аналіз різних наукових підходів до визначення терміну «інтеріоризація», показав, що результатом цього процесу є не просто набуття нових знань, а перетворення структури особистості.

Таким чином, між цими розглянутими психологічними концепціями існують не протиріччя, а відмінності, не змістовні розходження, а аналіз різних аспектів складного явища інтеріоризації. Це свідчить про неоднозначність поняття інтеріоризації у психолого-педагогічній науці. Проте термінологічна складність не заважає розробці багаточисельних психолого-педагогічних досліджень з опорою на механізми інтеріоризації. Недостатній стан розробки досліджуваної проблеми і її теоретико-методологічного обґрунтування, а також потреба в розробці ефективних механізмів її реалізації відкривають перспективи подальшої розробки даної проблеми – виявлення сутнісного змісту поняття інтеріоризації знань у контексті його дидактичного розуміння.

Література:

1. Большой психологический словарь / Под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – Санкт-Петербург, 2003. – 672 с.
2. Выготский Л. С. Собрание сочинений. Т. 2. / Лев Семенович Выготский – М., 1982. – 504 с.

3. Гальперин П. Я. Введение в психологию : Учебное пособие для вузов. / Петр Яковлевич Гальперин – М. : Книжный дом «Университет», 1999. – 332 с.
4. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. Основы теоретической психологии. / Артур Владимирович Петровский, Михаил Григорьевич Ярошевский. – М. : ИНФРА-М, 1999. – 528 с.
5. Психология развития. Словарь. / Под общей ред. Петровского А. В., редактор-составитель Карпенко Л. А. – М., ПЭР СЭ, 2005. – 176 с.